

А В ЧУЖУЮ НЕ ВЕДИ

*Усі права збережено.
Жодна частина цього видання не може бути відтворена
в будь-якій формі без письмового дозволу
власників авторських прав.*

Два стільці, накриті ковдрою, під яку «переїжджали» всі твої іграшки. Одне з перших завдань на уроці художньої праці в молодшій школі. Чарівні лялькові будиночки у вітринах магазинів іграшок (звісно, тобі такий ніколи не куплять, але дивитися теж так приємно!) і геть недосяжна мрія з іншого світу — справжня хатинка на дереві, як в американських фільмах. Горище бабусиної сільської хати. «Халабуди» з гілок і бур'янів у куцах. Перша гуртожитська кімната, перша зйомна квартира. Перші варіації на тему хюге, люке, лагому й феншую. «Власний простір» Вірджинії Вулф, Новалісів вічний шлях додому, Башляріві поверхи й підвали — можна знати про всі ці сюжети чи ні, можна згадати якісь інші. Хор голосів і шепіт думок про дім оперізує земну кулю, об'єднуючи різні епохи, культури й континенти і роз'єднуючи їх водночас. Почуватись як удома, повертатися додому, бути вдома — всі ми знаємо, як це, та водночас чи не все життя несамовито цього шукаємо. Чому ж відчуття дому, що мало би бути джерелом всього усталеного, стійкого й тривкого в наших життях і свідомості, так часто виявляється невловним і неспохопним, як Новалісова синя квітка?

Виходить, що дім — і якесь реальне місце, яке ми звикли вважати домом, і сама ідея дому — насправді якась страшенно хистка й непевна річ. Дім звикло асоціюється з тихою гаванню, місцем сили, безпеки й захищеності, матеріальним втіленням особистісних кордонів. Але насправді не раз стає простором нашої неабиякої вразливості, слабкості, відкритості до маніпуляцій. Дім у літературі й кіно часто виявляється відображенням тих, хто в ньому живе: всі ці гвинтові сходи, таємні кімнати, тісні комірочки й запавутинені горища — не так архітектурні артефакти, як психологічний портрет персонажа. А в українській культурі цінність і поважаність людини століттями постулюється наявністю дому-хати-господарки-«власного кутка»: якщо ти його не маєш (не успадкував чи не надбав), то й тебе самого наче нема. І хай як обмежує й стискає вже створений матеріальний простір, який будь-хто може побачити, оцінити й розкритикувати, коли він є, розпирає гордість і дитинна, базова радість присвоєння: це моє, це належить мені.

© Я. Литвин, текст, 2021
© ВД «Фабула», 2021

Звісно, дім міг би бути й більшим, краєвид із вікна — принагідним, а якби був свій двір, то можна б іще садочок, а якби другий поверх, то там би був кабінет і більярдний стіл... Твоїй фортеці раз у раз доводиться витримувати натиск ефемерних «суспільних вимог» і реальних ущипливих слів — і чужих, і тих, що лунають у тебе в голові. Але він принаймні є. Він принаймні твій. І тобі краще й вигідніше, ніж тим, у кого дому немає. Ніякого. Зовсім.

Наявність дому, хай якого, зокрема в українській культурі, прирівняна до базової норми. «Постав хату з лободи, а в чужую не веди», так-так. Людина ж бездомна — без дому — іншується, відчужується. Якщо ти дитина й не маєш дому, то викликаєш жалість, якщо дорослий — зневагу. Така роль неприваблива, тож ти маєш докласти всіх зусиль і вилузатися з шкіри, щоб таки мати дім — хоч із лободи, але свій, належний тобі. Рекламні білборди компаній-забудовників, випадково почуті репліки на вулицях, сімейні застілля — тобі нікуди не подітися від думки про те, що, не маючи дому, ти неповноцінний і незавершений.

Надворі 2021 рік, а все досі, як у народних піснях. Та й пандемія коронавірусу аж дуже болісно повернула нас до усвідомлення, яким благом є наявність простору, де можна перебути кількамісячний локдаун. А що ж далі? Чи ж така безальтернативна для нас ця екзистенційна дихотомія дому й бездомності? Новий роман Ярослави Литвин робить спробу поглянути на цю проблему з перспективи недалекого майбутнього, де вже майже все можна надрукувати на 3D-принтері, майже всі автівки безпілотні, а жарти про «моя смарт-кухня розумніша за мене» — не такі вже й жарти. (Спойлер: але навіть там усе ще пам'ятають, що таке килими, закрутки й пісні Адріано Челентано.)

Сюзанна Карпенко, головна героїня роману й водночас відповідальна за його оптику, на перший погляд, здається нашою сучасницею-міленіалкою, яка винайшла машину часу. Талановита дизайнерка, що встигла попрацювати прибиральницею в Данії, втілити кілька амбітних проектів міжнародної ваги й узагалі пошукати себе в усіх можливих напрямках, нині осіла в Києві в орендованій квартирі формату «бабушатнік», переконана в цілковитій і остаточній життєвій поразці. На це, окрім всюдисущого внутрішнього голосу, м'яко натякають і материнські фігури: авторитарна бабуся, якій неможливо догодити, і полохлива хвора мама, яка нічим і ніколи не може зарадити. І казка з соціальним ліфтом і всіляким налагодженням життя для попелюшки-Сюзанни починається з перших же абзаців роману. Приїхавши на міжнародну конференцію до Праги, за прикриттям збігом обставин вона мусить ділити готель-

ний номер із незнайомим чоловіком, між мимовільними сусідами зав'язується приязне спілкування, чоловік у щирому й абсолютному захваті від широти мислення й таланту Сюзанни, вечори на празьких вуличках і на Карловому мосту... Ну, ви зрозуміли — до зізнання в коханні й пропозиції руки й серця минає небагато сторінок. Інтровертна й невпевнена в собі, Сюзанна спершу дуже вагається, не надто вірячи (як і ми, читачі й читачки) в цю диснейвську ідилію, яка втілюється в життя отак швидко. Проте фінальний аргумент тутешнього Прекрасного Принца на ім'я Петро влучає в ціль: мрія всього його життя — власноруч спроєктувати й побудувати дім. Де вона, вічно неприкаяна Сюзанна, знайде і свою тиху гавань, і застосування своїм дизайнерським талантам.

А далі, звісно ж, починається найцікавіше. Дім для Сюзанни стає таким собі «портретом Доріана Грея» навпаки: кожна зміна в ньому відлунює зміною в героїні. Дім розмічається й проєктується — Сюзанна (не без дбайливих зауважень новоспеченого чоловіка) усвідомлює, що їй варто «зайнятися собою», йде в спортзал і коригує харчування. Дім зводиться, міцніють його стіни й перегородки — Сюзанна викидає старі безформні спідниці, які так не подобались Петрові (ну, їй же хіба важко!), давиться жирними м'ясними рулетами в гостях у його батьків (і одразу ж їх виблювує) і вже просто фізично не може перебувати у своїй старій квартирці, такій незручній і неприємній для її коханого. Дім обростає високим муром, а Сюзанна розуміє: єдина подруга-нерозливвода їй заздрить, і спілкування варто припинити (якщо ви думаєте, що тут теж не обійшлося без мудрих настанов Петра, то ви правильно думаєте). Дім нарешті готовий і чекає на своїх господарів, зокрема й на Сюзанну, яка віддала йому стільки свого часу і сил — а Сюзанні геть не радісно. Аж дивно чому, чи не так?

Дім красивий і вихолощений, саме такий, яким пара дизайнерів його уявила й вимріяла — тому Сюзанні можна нарешті перестати працювати та цілковито присвятити себе домашньому затишку. Дім високотехнологічний, нашпигований найновішими моделями кухонного начиння й розумними помічниками (але жодних камер!), проте не лишати ж коханого, який працює і заробляє для сім'ї, без домашніх страв, приготованих вручну. У домі є все і більше, щоб приймати гостей і влаштовувати вечірки, та, окрім Петрових батьків та колег, нікого й запросити. На якийсь момент на задній план відходить навіть «футуристичний» компонент роману — настільки тригерно, боляче й позачасово те, що в ньому відбувається. Дім, немов хюгний білоричневий монстр, буквально живиться енергією й силами

Сюзанни, і ми бачимо, як сторінка за сторінкою вона втрачає і відчуття реальності, і себе саму.

Тут Ярослава Литвин доволі болісно повертає до реальності нас самих: століття боротьби жінок за свої права насправді не так і багато змінили в житті сотень і тисяч жінок, які власною кров'ю, талантами й життєвими силами живлять навіть не свої — чиїсь фантазії про затишок, фортецю, тиху гавань і «а в чужую не веди». Про дім, який виявляється пасткою. А по Сюзанну, на відміну від полонянок Синьої Бороди, нікому приїхати й визволити її. Тож наступна частина її «подорожі» якраз страшенно психотерапевтична: Сюзанні доводиться згадати власне минуле, яке вона так старанно намагалась забути, перескласти себе заново й виростити з себе і материнську фігуру, і кохану жінку, і талановиту фахівчиню. І дім. А монструозна високотехнологічна потвора зрештою сконає, як і сотні її попередниць — вампірських палаців і будинків із привидами.

Ідея «бездомності», неодомашненості, недолученості якраз і стає для Сюзанни джерелом її вразливості. Їй хочеться заповнити цю порожнечу й побудувати відсутню стіну в собі самій так, як це робили з діда-прадіда: заміж, діти, домашній затишок. Простий і надійний спосіб, який насправді ніколи таким не був, а в реальності, де роботи вже далеко не лише пилюються, він і поготові не є таким. І хибність такого шляху роман «Не мій дім» показує наочно, щемко й моторошно. Сюзанна не відчувається вдома у своїй роботі — без чоловіка вона просто не має точки опори своїм дизайнерським талантам. Не відчувається вдома у своєму тілі, яке обмежує і якому зумисно шкодить. Не відчувається вона вдома, зрештою, і в самому домі, де немає ні чужої духовки з незакріпленими дверима, ні чужих банок із консерваціями, ні змоги всюди порозкидати свої речі й книжки. «Футуристична» складова допомагає увиразнити цю проблематику, додаючи Сюзанні ще один елемент квесту («а чим ти краща за робота?»), але стрижнева ідея лишається незмінною. У цьому сенсі Сюзанна Карпенко — дуже українська й неабияк близька нашій культурі й контекстам героїня.

Може, якби Сюзаннина мама менше слухала народних пісень, які, напевно ж, любила її власна мати, а тих, які з'являлися в українському інфопросторі за часів її молодості, Сюзанна раніше зрозуміла б, що не любить кутів. І що дитячі фото й сліди своїх маленьких рук — це не те, що можна показувати абикому. Бо це те, що точно твоє. Точно належне тобі.

*Ірина Ніколайчук,
літературознавиця, літературна критикня*

Купити книгу на сайті kniga.biz.ua >>>

Мені подобалась моя творчість. Найбільше я любила знімати північні краєвиди. Фарери, фіорди, сніги. Вони — ніби продовження моєї внутрішньої самотності.

А про неї я знала багато. Попри те що назагал моя самотність не була очевидною. Мало кому спало б на думку, що в мене — такої добродушної та потішної, з ямочками на щоках та вогненною копицею волосся — глибоко в душі все рипить, змерзле, присипане снігом і почеркане інеєм.

Моя творчість завжди була про самотність.

Десь раз на пів року я збирала речі, загорталась у шарф по самі очі, хапала під лікоть свого помічника Маколей і прямувала за новим матеріалом.

Маколей усе знав раніше за мене. Так, ніби десь у кишені його спортивної куртки виклацував годинник, який вів зворотний відлік до нашої нової втечі.

Ні-ні, ти що, відказувала йому я, нервово переплітаючи пальці. У мене ж купа справ. Я ж маю тонке й чутливе сьогодні, мої дні розплановані до хвилини, я відмовляю собі майже в усьому — у відпочинку та задоволеннях, я мало сплю й майже ні з ким не спілкуюся. Але Маколей усе знав. Йому було достеменно відомо, коли я дозрію і ми вкотре щільно спакуємо наші пожитки, він візьме свій наплічник, мої три торби, я завантажу вцент валізу на коліщатках і ми знову посунемо на край нашого маленького світу.

«Я так і знав!» — відписував він на моє повідомлення про нову подорож. І я чула у своїй голові його їжачковий сміх.

Чи можна відстежити логіку наших втеч? Навряд. Тут я була цілком вільною від того, що мушу чи що правильно.

Навпаки, я хотіла, щоб неправильно. Потребувала неправильності, вишукувала місця, від яких заводила пісню моя сопілка десь між зябрами й горлом. Моя неспівоча сопілка, позбавлена слуху й голосу.

Розглядала ті місця годинами, притискаючи до губ холодну чашку з солодким какао, на якому вже застигала кірка. Тими днями моє какао вистигало дуже швидко — нерідко я економила на опаленні. Але в подорожах можна було майже все — там я давала собі вільну руку в тому, чого б ніколи не дозволила у щоденні.

Я знаходила крихітні кімнатки гостелів чи апартаменти з кухнею, щоб економити на харчуванні, але ніколи на враженнях, приглядалася до рейтингів і коментарів, уявляла себе в кожному з цих жител: як я ходжу, де сиджу, як падає світло з вікна, як воно застигає на підлозі. Я звіряла свої внутрішні налаштування з налаштуванням усесвіту, немов підбирала код на сейфі, доки не чула бажаний, омріяний клац.

І потім, прибувши на місце, на це неправильне місце, я поглинала його в себе, заковтувала і відтворювала так детально й ретельно, як тільки здатна.

Кожен повів вітру, кожне колихання листків, хвилю трави, кожен камінець, що ворохтить під черевиком, краплиньку дощу, трапецію променів крізь хмари.

Мені здається, я навіть могла передати всі стихії, всі пори року: і потаємну, дитячу радість від снігу, і тремтіння від холоду, і потойбічний страх грози. І ні, це не порожнє копіювання природи. Навпаки — у цьому всьому забагато мене. Власне, все, що я створювала, і було мною.

Цим я жила. Це були мої студентські проекти.

У мене було кілька камер, якими знімала одночасно той самий пейзаж. Потім робила крок убік, знову зафіксувала камери і фотографувала те саме, але вже трохи інакше. У результаті цих маніпуляцій і годин монтажу в мене виходила панорамна голограма з абсолютним відчуттям присутності.

Це були не комерційні проекти, тому я мала повну свободу знімати що хочу. І будь-який випадковий спостерігач, що прийшов би на якусь мою виставку, почувався так, ніби я впустила його у свій світ, дозволила сприймати все моїми органами чуття, переживати мій досвід.

Доки камери знімали, я вивчала вітер. Заміряла його швидкість, пізнавала характер, вдачу й волю. Але найбільше у вітрі мене цікавили запахи.

Я годинами сиділа нерухомо й нюхала вітер, що віяв з моря чи океану. З усіма цими його рибами, планктонами, водоростями, рифами, підводними течіями, скарбами, русалками, льодовиками й дощами, з цими його баржами й тугими, солоними рибальськими сітками.

Звісно, все це можна було б зробити в розширеній реальності. Але ні, мені хотілося працювати руками, очима, вухами, носом, жити в реальності, бути реальною.

Бути.

Дехто називав мене фотохудожницею, хоча насправді це не так. Я просто була *спостерігачкою*.

Шкода, що я більше цим не займаюся.

Моє життя тепер зовсім інакше.

2

Перед дорогою я завжди погано сплю, тривожуся. Що мені принесе нова подорож? Що забере?

Верчуся на ліжку, врешті, втомившись від безсоння, випиваю снодійне і вмикаю зі смартфона проекцію на стелю. Зазвичай це відеозапис морських глибин. Їх наскрізь проти-нають величезні кити, що видають своє гудіння, загадкове й могутнє. Схоже на підводні трембіти.

Хвилювання не полишає весь наступний день. А потім літак починає затишно джмеліти й рушає — я дивлюсь в ілюмінатор спершу на злітну смугу, потім на газон, що котиться назад усе швидше і швидше, а потім поштовх — і ми з сотнею незнайомих уже висимо в повітрі абсолютно незбагненим для мене чином. Цей момент я люблю чи не найбільше у своєму житті — відриватися від землі, коли серце стає, здається, завеликим, зам'яким, набубнявілим. І крові в ньому забагато.

У такі миті я відчуваю своє серце зовсім інакше, ніж коли воно болить чи збивається з ритму.

Так мало б бути й цього разу. Це була перша моя поїздка за довгий період. Перша після мого повернення з Данії, перша відтоді, як я припинила знімати і востаннє чула голос Маколя.

А ще це була моя перша професійна діяльність за кілька років безробіття й ступору — мене запросили прочитати лекцію на міжнародному з'їзді дизайнерів і архітекторів у столиці Чехії. Після довгих вагань і виснажливих приступів синдрому самозванниці я все ж погодилася.

Від самого початку все пішло не так. За два дні до вильоту мій рейс скасували, тож довелося хапати перші-ліпші квитки та їхати до Праги поїздом.

«Бідні, бідні мої лапки»,— шепотіла я потім, масуючи спухлі від спеки й дороги ступні, розминаючи кожен пальчик.

Коли ж, слідуючи бабчиним антиварикозним порадам, я вместилася на готельному ліжку й задерла ноги вище голови, замок на дверях мого номера зреагував на чужий картковий ключ коротким сигналом.

Серце стукнуло в горлі.

Я відчула, як німіє шкіра, як важкими й чужими стають зап'ястки. Кілька секунд тримала очі заплющеними, а тоді повільно поглянула на двері.

І лише тут згадала, як дихати,— це був не *той чоловік*. Ні, боже, не він.

Раптового гостя я ніколи не бачила раніше. Високий, худий, лисуватий, в окулярах, він був не менш спантеличеним. Оглядав кімнату й мене, білу від страху, застиглу догори ногами в позі літери У.

— Excuse me?!¹

— Що таке? — тільки й спромоглася відповісти я.

— Ви українка? — роздратовано пробурмотів нежданий гість.

— Так, а що?

— Я теж.

— Українка? — Мені не вдалося стримати усмішку.

Прибулець кахикнув і поглянув на мене дуже холодно.

— Українець. І ваші жарти в цій ситуації недоречні. Що ви робите в моєму номері?

— Перепрошую?

— Ви тут живете?

¹ Перепрошую?! (Англ.)

Чудове питання, бо ж раптом я просто знахабніла по-коївка?

— Очевидно, що так! — Оговтавшись, я сіла на ліжку й щільніше запнула на грудях білий халат.

— Прошу вибачення, що потурбував. Це, мабуть, якась прикра помилка.

Двері зачинилися. Я, зітхнувши, залізла під ковдру. Надворі припікало пообіднє тридцятичотириградусне сонце, у номері ж було аби вісімнадцять. Ненавиджу цей клімат-контроль! Чому якась система, хай і розумна, та все ж нежива, вирішує, коли мені холодно, а коли спекотно? І найсумніше — я ніяк не можу вплинути на її рішення. Принаймні в цьому готельному номері.

Крім того, обурювалася я, чому цей готель досі не перевели на автоматичний захист із розпізнаванням облич? Якого біса вони роздають ключі абикому?! Що це за безпека?

Я увімкнула через смартфон проєкцію — там, де раніше була біла стіна, з'явився опенінг мого улюбленого серіалу, який знала ледь не напам'ять. Переглядати те, що ти добре знаєш,— найкращий спосіб заспокоїтись.

Проте за чверть години знову пролунав стукіт у двері. Я вдала, що не чую. Стукіт став наполегливішим. Я ще наполегливіше не чула.

Минуло ще кілька хвилин, і аж потім замок знову пікнув. На порозі стояв той самий чоловік.

— Перепрошую,— мовив він ще більш роздратовано, але без попередньої зверхності.— Мені довелося довго чекати на рецепції, доки на заміну промо-роботу прийде нормальний співробітник готелю й вирішить цю проблему. Але результати невтішні. Адміністрація переконує, що жодної помилки немає.

— Тобто?

— Тобто це також і мій номер.

— Отакої.

— Дурнувата ситуація...— Гість помасував скроні пальцями. На вигляд йому було не більше сорока. Дорогий одяг, доглянута шкіра.

— То це я маю з'їхати?

— Ні-ні, ви що... Це було б негарно з мого боку. Адміністратор наполягає на тому, що організатори заселили нас з вами, як учасників конференції, саме до цього номера. Саме вдвох.

— Дуже дивно...— я почухала голову. І, згадавши, додала: — А-а-а, ну так, загалом, там в умовах було написано, що до кімнати можуть підселяти... Ви читали умови?

Гість похитав головою: ні, умови не читав.

Діватися було нікуди — я вилізла з-під ковдри й заходилася прибирати речі, якими вже встигла завалити сусіднє ліжко, підлогу, підвіконня й два крісла. Я згрібала одяг жужмом і переносила на свою сніжно-білу постіль. Щоразу доводилося переступати через порожню валізу, що розчепірилась посеред кімнати, немов пляжна засмагальниця.

— Але я не думала, чесно кажучи, що...

— Що підселення буде... різностатевим? — Гість сказав це таким трагічним тоном, що я врешті не змогла стримати усмішки.

— Власне, так! — Я підштовхнула ногами валізу до вікна. А потім з чималими зусиллями відшукала під ліжком обидві кросівки й поставила їх рівненько.— Можливо, тому що ми українці. Організатори подумали: ну, ці двоє мають якось порозумітися, якщо не будуть обговорювати, хто за кого голосував. Я, до речі, з Києва. Ви з Києва?

— Так.

— Ну от...

Гість все ще стояв у передпокої, тримаючи свій великий шкіряний портфель. Виглядало на те, що він відходив від шоку.

— Вони переплутали...— тихо сказав він.

— Що саме?

— Мене записали жіночим ім'ям — як Петру!

Я бачила, як червоніють гостеві кінчики вух, як важка багряна хвиля лягає на його шию, як рябіють щоки. Гарні, сірі очі гостя блиснули, немов два люстерка, на які раптом упав промінчик.

— Це нестерпно! Це просто нестерпно!

— Петра — досить звичне для чехів ім'я, тож...

— Ви знущаетесь?..— Гість стрелив у мене поглядом, повним розпачу, сорому й сумніву.

— О боже мій, звісно, ні! Чому б я мала знущатися? — Я все ж втримала сміх у собі, хоча він і рвався з мене, як з погано зав'язаної повітряної кульки.— Та проходите вже! Ось капці, ось давайте сюди ваш піджак... До речі, не спокотно в ньому?

Гість, вдаючи, що не розчув останнього запитання, подав мені піджак із тонісінького, ледь не прозорого льону. Повітря щільно пройнялося ароматом його претензійних парфумів з нотами моху, шкіри та мускусу.

— Це абсолютно, абсолютно неприйнятно,— бурмотів він, перевзуваючись у білі готельні капці, менші на кілька розмірів.— Ви лишень замисліться, як вони повелися зі мною і вами! Але в готелі більше немає вільних номерів, сказали вони, я не можу переселитися. Сподіваюся, завтра ситуація зміниться на краще.

— Усе добре, не переймайтесь, тут вистачить місця на двох. Якщо чесно, то це навіть на краще, що ви залишаєтесь.

— Це чому ж? — відказав мій новий співмешканець. Він узяв з металевого піддона одну з двох склянок, підніс її до світла з вікна так, щоб переконатися, що вона й справді чиста.

— Ну, тому що це звучить дивно, але я боюся ночувати сама.

Брови гостя злетіли догори.

— А з незнайомцями краще? — На його губах прорізалася ледь помітна усмішка. О, невже він уміє усміхатися?!